

Examen VWO

2016

tijdvak 2
dinsdag 21 juni
13.30 - 16.30 uur

filosofie

Dit examen bestaat uit 15 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 45 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring, uitleg of argumentatie gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring, uitleg of argumentatie ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Opgave 1 Een echte Vermeer?

De Delftse schilder Johannes Vermeer (1632-1675), beroemd van 'Het melkmeisje' en 'Meisje met de parel', onderscheidt zich van andere schilders door subtiel kleurgebruik.

Het hier afgebeelde portret uit 1655 van de Romeinse heilige Sint Praxedis is ook toegeschreven aan Vermeer. Omdat er vanwege de stijl en het thema van het schilderij twijfel was of het hier wel een echte Vermeer betrof en geen vervalsing, werd er in 1986 onderzoek gedaan. Naar aanleiding van dit onderzoek werd bevestigd dat het een echte Vermeer betrof, maar dat Vermeer

de voorstelling had gekopieerd van de Italiaanse schilder Felice Ficherelli (1605-1660).

Er bestaat nog steeds twijfel of 'Sint Praxedis' een echte Vermeer is.

De discussie hierover was eind jaren tachtig geluwd, maar laaide weer op toen het schilderij in juli 2014 werd geveild.

tekst 1

Het aan Johannes Vermeer toegeschreven schilderij 'Sint Praxedis' (uit 1655) is vanavond voor omgerekend 7,85 miljoen euro geveild in Londen.

Veilinghuis Christie's had het werk getaxeerd op 8 tot 10 miljoen euro. De ietwat tegenvallende verkoopprijs voedt de twijfel over de vraag of het doek inderdaad van de Delftse meester is.

Het bedrag is een fooi voor een echte Vermeer en veel te hoog voor een niet-Vermeer. Sceptici hadden Christie's aangeraden om de verkoop uit te stellen om nader onderzoek te plegen.

bron: de Volkskrant van 9 juli 2014

Het bedrag dat op de veiling voor het schilderij 'Sint Praxedis' is betaald, voedt niet alleen de twijfel over de vraag of het hier om een echte Vermeer gaat, het laat de jarenlange bestaande twijfel ook zien. Bovendien laat het tegenvallende bedrag zien dat de context, in dit geval een veiling bij Christie's, mede bepaalt wanneer we iets zekere kennis noemen.

Sceptische scenario's kunnen moeilijk worden uitgesloten. Sceptische scenario's worden soms weergegeven in de vorm van de sceptische paradox, die altijd dezelfde generieke vorm heeft.

Contextualisten proberen deze paradox op te heffen.

Er is bij de bieders twijfel of het schilderij 'Sint Praxedis' een echte Vermeer is.

- 4p 1 Beschrijf in drie beweringen de sceptische paradox die volgt uit die twijfel. Leg uit of contextualisten de paradox in dit geval zouden kunnen opheffen.

Een van de manieren om de echtheid van een schilderij te bevestigen, is te kijken naar de kleuren. Het wit dat Vermeer gebruikte in het schilderij is loodwit.

Loodwit wordt verkregen door banden lood van 10 à 15 cm breed en één meter lang op te rollen. De opgerolde banden lood worden in aarden potten met azijnzuur gehangen. De aarden potten worden op hun beurt in paardenmest geplaatst. De chemische reactie van de dampen met het lood geeft het loodwit. Dat loodwit wordt van de banden geschraapt en vervolgens vermengd met lijnolie om als olieverf te worden gebruikt. Om de echtheid van het schilderij vast te stellen zou je met John Locke een onderscheid kunnen maken tussen primaire en secundaire kwaliteiten van het loodwit.

Dat is een onderscheid waarop George Berkeley kritiek heeft.

- 3p 2 Leg uit welke kwaliteit van het loodwit Locke primair zou noemen en welke kwaliteit secundair. Geef vervolgens de kritiek van Berkeley op dit onderscheid van Locke.

Vermeer wordt geroemd vanwege zijn subtiele kleurgebruik. Behalve het goedkope loodwit gebruikte hij vaak dure pigmenten zoals ultramarijn. Kunstkenner herkennen in deze kleurstellingen een echte Vermeer. Maar dit standpunt is problematisch vanwege een verschijnsel dat metamerisme heet.

- 2p 3 Leg met het schilderij 'Sint Praxedis' uit:
- dat het vanwege metamerisme moeilijk is om alleen op grond van de kleur vast te stellen of het een echte Vermeer betreft en
  - dat het beschouwen van kleuren als respons-afhankelijke eigenschappen een oplossing biedt voor het probleem van het metamerisme.

Hoewel de kleurstellingen in 'Sint Praxedis' typisch voor Vermeer worden geacht, wordt het toeschrijven van het schilderij aan Vermeer extra lastig, omdat de voorstelling sterk lijkt op die van een schilderij van Felice Ficherelli. Het Rijksmuseum heeft daarom 'Sint Praxedis' opnieuw onderzocht. Taco Dibbets, directeur collecties van het Rijksmuseum, zegt over dit onderzoek:

tekst 2

Vermeer kon als jongeman al heel goed schilderen en dus ook goed kopiëren. Daarom waren we aangewezen op materiaal-technisch onderzoek om te bepalen of het een echte Vermeer is.

Dus: van welk materiaal is het schilderij gemaakt? Wij hebben het onderzocht en toen bleek dat één onderdeel van de verf, namelijk het loodwit, uit Noord-Europa komt. Lood was heel goedkoop, daar werd geen internationale handel in gedreven. Daarom weten we nu dat dit schilderij afkomstig is van boven de Alpen. In Italië gebruiken ze immers loodwit dat uit Italië komt.

Bovendien hebben we gedacht: er staat een handtekening op van Vermeer, die hebben we getest, die was authentiek.

Anderzijds lijkt het op het eerste oog op een Italiaans schilderij, omdat het er bijvoorbeeld niet zo uitziet als 'Het Melkmeisje' of een van de andere drie Vermeers die we in het Rijksmuseum hebben.

Maar toch is 'Sint Praxedis' een Vermeer. Het is Vermeer in zijn leerperiode. Hij moest het vak nog leren en dat deed je in die tijd door te kopiëren.

naar: Nieuwsuur, aflevering 7 juli 2014-11-17,

<http://nieuwsuur.nl/onderwerp/671739-twijfel-over-echtheid-vermeer.html>

De argumenten die Dibbets noemt, zijn niet sluitend voor zijn conclusie dat 'Sint Praxedis' een echte Vermeer is. Er zijn sceptische alternatieven mogelijk.

Zijn conclusie dat het om een echte Vermeer gaat, komt abductief tot stand. Dibbets zou wellicht gebruik kunnen maken van de theorie van de relevantist John Austin om zijn conclusie te verdedigen tegen sceptische argumenten.

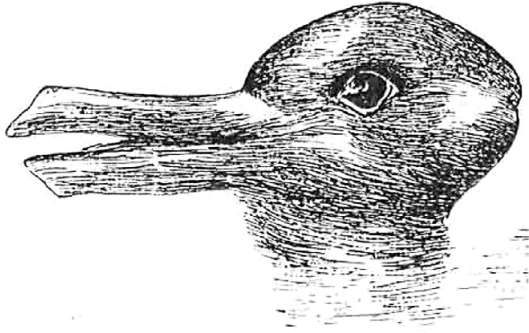
5p 4 Geef een sceptisch scenario dat de conclusie van Dibbets in twijfel trekt. Leg vervolgens uit dat de conclusie van Dibbets:

- geen creatieve abductie, maar
- wel een afleiding naar de beste verklaring is.

Leg vervolgens uit:

- dat met het uitsluiten van sceptische alternatieven nog niet is voldaan aan de waarheidgevoeligheidseis, en
- of Dibbets in een reactie op het door jouw gegeven sceptisch alternatief gebruik kan maken van het relevantisme.

Opgave 2 Theoriegeladenheid van de waarneming

Verschillende filosofen zijn tot de conclusie gekomen dat waarnemen theoriegeladen of theoriegebonden is: we interpreteren wat we zien en we zien zoals we interpreteren. Een van de bekendste afbeeldingen (zie hiernaast) waarmee deze theoriegebondenheid van de waarneming tot uitdrukking wordt

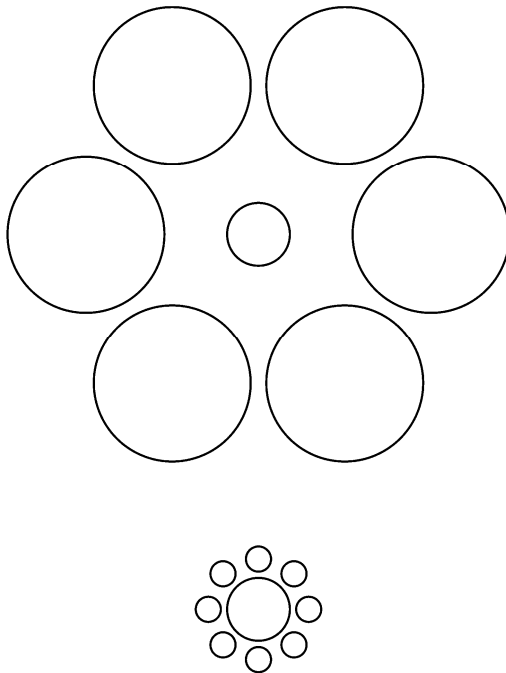
gebracht is die van het 'eend-konijn'.

In deze afbeelding kan zowel een eend als een konijn worden gezien, afhankelijk van de manier waarop je ernaar kijkt.

De theoriegebondenheid van de waarneming is ook een belangrijk aspect in de wetenschapsfilosofie van Thomas Kuhn en in bredere of figuurlijke zin zelfs van wereldbeelden.

- 3p **5** Leg met de afbeelding van het eend-konijn uit:
- wat de Aristoteles-ervaring van Kuhn is, en
  - wat de betekenis van de Aristoteles-ervaring is voor Kuhns opvatting over vooruitgang in de wetenschap, en
  - wat het verschil is tussen rationaliteit en integriteit met betrekking tot wereldbeelden.

De hedendaagse hersenwetenschap biedt een nieuwe kijk op de theoriegebondenheid van de waarneming.

In de afbeelding hiernaast lijkt een middencirkel die is omgeven door grote cirkels kleiner dan precies dezelfde middencirkel die is omgeven door kleine cirkeltjes.

We zien de middelste cirkels als verschillend in grootte, terwijl ze opgemeten even groot blijken te zijn. Hersenwetenschapper Melvyn Goodale heeft ontdekt dat het verschil in grootte dat we bewust waarnemen, geen effect heeft op hoe we onze vingers bewegen wanneer we deze middencirkels willen 'oppakken'. Als we de middencirkels 'oppakken', blijken onze vingers zich niet te richten naar wat we zien, maar naar de meetbare grootte van die cirkels.

Volgens Goodale kan dit worden verklaard door het verschil tussen bewust waarnemen en onbewust waarnemen, en door het verschil tussen waarnemen en handelen. Er zijn namelijk verschillende hersenprocessen voor aan de ene kant bewust waarnemen, en aan de andere kant onbewust waarnemen en van daaruit handelen.

We zijn ons volgens Goodale slechts van een klein gedeelte van onze waarneming bewust. En omdat we ons handelen vrijwel geheel met onbewuste waarneming aansturen, is het standpunt van Goodale dat we ook zonder bewustzijn kunnen functioneren. Volgens hem lijken mensen daarom in dat opzicht op zombies.

Volgens functionalisten kunnen zowel mensen als zombies mentale toestanden of een binnenwereld hebben.

- 3p 6 Leg het onderscheid tussen binnenwereld en belevingswereld uit. Beargumenteer vervolgens met dit onderscheid:
- dat het standpunt van Goodale verenigbaar is met het functionalisme en
  - of de ontdekking van Goodale een probleem is voor het idee van de theoriegeladenheid van de waarneming.

Volgens de filosoof Maurice Merleau-Ponty is het sceptische scenario van filosofische zombies en andere geesten een pseudoprobleem.

Volgens Merleau-Ponty beseffen we pas dat we zelf bestaan nadat we contact met anderen hebben gehad en wordt ook ons zelfbewustzijn in belangrijke mate bepaald door het omgaan met anderen. Hij schrijft:

tekst 3

Een baby van een aantal maanden oud is al heel bedreven in het onderscheiden van vriendelijkheid, kwaadheid en angst op het gezicht van de ander ook al heeft het kind op dat moment nog niet geleerd, door een onderzoek van het eigen lichaam, wat de fysieke tekens van deze emoties zijn.

Het lichaam van de ander met zijn verschillende gebaren en uitingen verschijnt onmiddellijk als emotioneel betekenisvol aan het kind.

Het kind leert de geest dus zowel te begrijpen als een zichtbaar gedrag en als datgene wat zich afspeelt in zijn eigen geest.

naar: Maurice Merleau-Ponty, De wereld waarnemen, 1945 (vertaling 2003)

- 2p 7 Leg uit welke kritiek Merleau-Ponty levert op de filosofische problematisering van andere geesten en dat deze kritiek herkenbaar is in tekst 3.

Ook vanuit het direct realisme wordt kritiek geleverd op het sceptische scenario van andere geesten.

Het direct realisme kan worden ondersteund met bevindingen uit de cognitiewetenschap.

2p 8 Beargumenteer met tekst 3:

- in welk opzicht Merleau-Ponty's standpunt overeenkomt met dat van een direct realist, en
- dat de opvatting van Merleau-Ponty over andere geesten kan worden ondersteund vanuit de cognitiewetenschap.

Merleau-Ponty heeft ook kritiek op andere sceptische scenario's. Hij zet zich met name af tegen de sceptische argumentaties van Descartes, zoals bijvoorbeeld tegen Descartes' gedachte-experiment over een stukje was.

Volgens Merleau-Ponty is er in onze waarneming geen stukje was meer als alle zintuiglijk waarneembare eigenschappen ervan zijn verdwenen. Alleen de wetenschap kan dan nog een stukje materie aannemen:

tekst 4

Datgene wat ondanks de veranderingen hetzelfde blijft, is slechts een stukje materie zonder kwaliteiten. Dit is volgens Descartes de werkelijke en permanente kern van de was. Nu is het duidelijk dat deze werkelijkheid van de was zich niet zomaar aan de zintuigen openbaart, omdat de objecten die mij door de zintuigen worden gegeven altijd een bepaalde grootte en een bepaalde vorm hebben. De werkelijke was wordt dus niet met de ogen gezien.

naar: Maurice Merleau-Ponty, De wereld waarnemen, 1945 (vertaling 2003)

Ook Hume heeft bezwaren tegen de conclusies die Descartes uit zijn was-experiment trekt.

3p 9 Leg uit:

- wat het belang is van het was-experiment voor Descartes' opvatting over de geest, en
- dat er volgens Descartes van het 'ik' als denkende substantie geen voorstelling kan worden gemaakt.

Leg vervolgens de kritiek van Hume op Descartes' opvatting over het 'ik' uit met de rol van het begrip 'verbeelding'.

Een andere sceptische argumentatie van Descartes waartegen Merleau-Ponty zich afzet is die van Descartes' twijfelexperiment. Merleau-Ponty bekritiseert de rol van de waarneming die Descartes daarin beschrijft:

tekst 5

De filosofie van Descartes kenmerkt zich door een overwaardering van wetenschappelijke kennis. Waarnemingen zouden slechts bedrieglijke verschijningen zijn en alleen de wetenschapper zou ons kunnen bevrijden van de illusies waarin onze zintuigen leven. Volgens Descartes kan ik het bedrog van mijn zintuigen zelf ontdekken en kan ik leren inzien dat ik alleen op het intellect moet vertrouwen. Volgens Descartes is de waarneming daarmee slechts een vaag begin van de wetenschap.

naar: Maurice Merleau-Ponty, De wereld waarnemen, 1945 (vertaling 2003)

De Amerikaanse filosoof Lawrence Hass gaat een stap verder en concludeert dat het twijfelexperiment van Descartes gebaseerd is op de aanname dat waarnemen altijd cognitief oordelen is. Hass schrijft hierover:

tekst 6

Omdat Descartes de zekerheid over het bestaan van de buitenwereld afwijst vanwege de onbetrouwbaarheid van de zintuigen, en omdat hij vasthoudt aan het idee dat men zich alleen kan vergissen in oordelen, moet Descartes wel veronderstellen dat de waarneming is opgebouwd uit oordelen. Maar dit betekent dat het Cartesiaanse scepticisme veronderstelt dat een waarneming waar of onwaar kan zijn, oftewel dat waarnemingen oordelen zijn.

naar: Lawrence Hass, Merleau-Ponty and Cartesian skepticism, 1993

Volgens Hass ondermijnt zijn conclusie, die voortborduurde op de opvattingen van Merleau-Ponty, het twijfelexperiment van Descartes.

- 2p 10 Beargumenteer of jij dit met Hass eens bent en gebruik daarbij:
- tekst 5 en het begrippenpaar 'schijn en werkelijkheid' en
  - tekst 6 en het begrippenpaar 'begrip en waarneming'.

Opgave 3 Alice in Wonderland

In het begin van het boek 'Alice in Wonderland' van Lewis Carroll zit Alice met haar oudere zus aan de oever van een meertje. Als er een pratend wit konijn langsrent dat op zijn horloge kijkt, volgt Alice het dier tot in zijn konijnenhol waarvan de bodem opeens verdwijnt.

Na een lange val blijkt ze zich in de vreemde wereld Wonderland te bevinden. Op haar tocht door Wonderland komt Alice veel merkwaardige figuren tegen, zoals de Kat en de Rups, personages met wie ze verwarrende gesprekken heeft.

Het verhaal van Alice in Wonderland begint met een lange val in het konijnenhol. Terwijl ze valt, ziet en denkt ze van alles. Ze valt langs kasten en boekenplanken. Op een van de planken ziet ze een jampotje. Als ze het oppakt, ziet ze dat er een etiket op zit: 'Orange Marmalade'. Eerst wil ze het naar beneden gooien, maar dan bedenkt ze dat het dan wel eens terecht kan komen op het hoofd van iemand die onder haar valt. Terwijl Alice valt, neemt ze de wereld om haar heen waar.

David Hume gaat er als empirist van uit dat alleen waarnemingen via de zintuigen tot kennis leiden. Maar met behulp van de zintuigen kunnen we volgens Hume niet bewijzen dat de objecten onafhankelijk van onze waarnemingen blijven bestaan.

2p 11 Leg aan de hand van het jampotje uit:

- wat bij Hume het verband is tussen impressies en complexe ideeën en
- dat bij Hume de bestendigheid van het bestaan van objecten niet met de zintuigen bewezen kan worden.

Hume zou kunnen zeggen dat het jampotje geen bewijs is voor het bestendig bestaan van de dingen die Alice ziet. Volgens Hume kan Alice zelfs niet weten of ze zelf wel bestaat.

Over het kunnen kennen van jezelf heeft Alice het volgende gesprek met de Rups:

tekst 7

De Rups en Alice keken elkaar een poos zwijgend aan: eindelijk nam de Rups de pijp uit zijn mond en begon op langzame, slaperige toon te spreken.

“Wie ben jij?” zei de Rups.

Dit was een weinig aanmoedigend begin voor een gesprek. Alice antwoordde verlegen: “Dat weet ik op ’t ogenblik niet goed, meneer – dat wil zeggen: ik weet wel wie ik was toen ik vanmorgen opstond, maar het schijnt dat ik daarna al verscheidene malen veranderd ben.”

“... Wat bedoel je daarmee?” vroeg de Rups streng; “Verklaar je duidelijker.”

“Ik vrees dat ik mij niet duidelijker *kan* verklaren, meneer,” zei Alice, “want ik ben mezelf niet meer, ziet u.”

“Ik zie niets”, zei de Rups

bron: Lewis Carroll, Alice in Wonderland, 1865 (vertaling 1975)

Alice zegt dat ze zichzelf niet meer is. Hume zou zeggen dat Alice zichzelf niet kan kwijtraken, omdat ze nooit een zelf heeft gehad. Er bestaat volgens Hume namelijk niet zoiets als een zelf.

Over het bestaan van ‘het zelf’ zijn in de filosofie veel gedachte-experimenten gedaan. Een bekend voorbeeld van een hedendaags sceptisch gedachte-experiment is Putnams ‘Brein in een Vat’.

Dit gedachte-experiment heeft overeenkomsten met het twijfel-experiment van Descartes.

Alice wil weten wie of wat zij is.

4p 12 Leg met de inleiding op de vorige pagina en tekst 7 uit tot welk antwoord Alice zou komen:

- als zij de methode van Descartes zou volgen en
- als zij het gedachte-experiment van het Brein in een Vat zou volgen.

Leg vervolgens uit dat beide sceptische scenario’s een kentheoretische overeenkomst hebben, maar een verschillende uitkomst.

Op haar tocht in Wonderland komt Alice ook een pratende kat tegen. Alice en de Kat hebben het volgende gesprek:

tekst 8

“We zijn hier allemaal gek. Ik ben gek. Jij bent gek.”

“Hoe weet u dat ik gek ben?” vroeg Alice.

“Als je niet gek was, zou je niet hier zijn.”

Alice vond dit absoluut geen bewijs, maar zij vond dit geen reden om het gesprek te staken. “En hoe weet u dat u gek bent?” vroeg ze.

“Dat kan ik je gemakkelijk uitleggen”, zei de Kat: “een hond is niet gek; ben je dat met me eens?”

“Ik geloof het wel,” zei Alice.

“Luister,” vervolgde de Kat; “een hond gromt als hij boos is, en zwaait met zijn staart als hij in zijn schik is. *Ik grom wanneer ik in mijn schik ben, en ik zwaai met mijn staart als ik boos ben. Daarom ben ik gek.*”

bron: Lewis Carroll, Alice in Wonderland, 1865 (vertaling 1975)

Alice lijkt vervolgens overtuigd door de redenering van de Kat in de laatste drie regels van tekst 8, maar levert de Kat wel een echt bewijs? De filosoof George Moore stelt drie voorwaarden aan een strikt bewijs. Hij vindt de alledaagse aannames van het gezond verstand veel redelijker en rationeler dan alle mogelijke sceptische scenario's, zoals over het bestaan van de buitenwereld.

- 3p 13 Leg uit of de redenering van de Kat in de laatste drie regels van tekst 8 voldoet aan de voorwaarden voor een strikt bewijs van Moore. Toets daarbij de redenering van de Kat aan elk van de drie voorwaarden.

Het gesprek tussen Alice en de Kat uit tekst 8 gaat nog even door, waarbij de Kat steeds verdwijnt en weer terugkomt. Uiteindelijk verdwijnt de Kat. Dat de Kat zomaar kan verdwijnen en verschijnen is opvallend. Toch gaat Alice door alle merkwaardige dingen die ze meemaakt niet twijfelen aan wat er gebeurt: ze gaat gewoon mee in wat haar overkomt. Ze probeert zo onbevangen mogelijk te blijven in een wonderlijke wereld. Ze denkt: “Dat is vreemd, maar alles is vreemd vandaag.”

De empirist John Locke heeft eens gezegd: “Niemand kan, in alle ernst, zo sceptisch zijn dat hij onzeker zou zijn over wat hij ziet en voelt”. Berkeley en Mill zijn net als Hume empirist en zouden ieder met een andere argumentatie Alice proberen te overtuigen van het bestaan van de Kat.

Let op: de laatste vragen van dit examen staan op de volgende pagina.

- 4p 14 Beargumenteer dat er volgens Locke voor Alice een goede reden is om aan te nemen dat de Kat bestaat.
Leg vervolgens uit dat de Kat bestaat volgens:
- de opvatting van Mill en
  - de opvatting van Berkeley.
- Beargumenteer ten slotte welke van deze twee opvattingen het meest overeenkomt met Lockes indirect realisme.

Alice stelt haar metgezellen regelmatig vragen, omdat zij Wonderland wil begrijpen.

Sextus Empiricus schreef in de Oudheid 'Hoofdlijnen van het pyrronisme', waarin hij uitlegt wat het einddoel en de werkwijze van het scepticisme is.

- 3p 15 Geef het einddoel van het scepticisme volgens Sextus Empiricus weer.
Beargumenteer vervolgens in welk opzicht Alice in haar handelwijze een pyrronist genoemd kan worden en in welk opzicht zij géén pyrronist genoemd kan worden.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.